

А. П. Антонишин

БАЛТСЬКИЙ ПОВІТ В ДОБУ ГЕТЬМАНАТУ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО (КВІТЕНЬ — ГРУДЕНЬ 1918 РОКУ)

Ключові слова: Гетьманат, Центральна Рада, Балтський повіт, реформи, староста.

Ключевые слова: Гетманат, Центральная Рада, Балтский уезд, реформы, староста.

Key words: Hetmanat, the Central Rada, Balta district, reform, mayor.

Дослідження процесу діяльності гетьманської адміністрації в конкретно взятому регіоні зумовлене необхідністю всебічного аналізу та наукового узагальнення власного українського історичного досвіду у створенні чіткої і дієвої системи державного управління в умовах суспільної та економічної нестабільності. Вперше в історіографії розглядається комплекс термінових заходів, вжитих Українською державою, по відновленню соціально-економічного потенціалу Балтського повіту, який в цей історичний період входив до складу Подільської губернії.

Історіографія даного питання є досить неоднорідною і неоднозначною. Більшість робіт опосередковано розкривають становище Балтського повіту в період Гетьманату П. Скоропадського. Серед них виділяються роботи О. Кравчука [1], В. Лозового [2], П. Григорчука та О. Яременка [3].

В січні 1918 р. Центральна Рада, внаслідок агресії більшовицької Росії, втратила контроль над більшістю території України. Однак, вже в лютому цього ж року уенерівське керівництво заключило союзницький договір з країнами Почвірного союзу. Владнавши всі принципи питання договору, союзники 18 лютого розпочали свій похід в Україну. Німецькі війська 8 березня захопили Балту, а до 20 березня — все Поділля [4, с. 139].

З просуванням військ союзників по Україні почали відновлювати свою діяльність органи влади. Законодавчим підґрунтям існування системи управління в регіонах залишалась постанова російського Тимчасового уряду від 19 вересня 1917 р. та «Тимчасове положення про губернських і повітових комісарів» [5, арк. 1–2]. Як відомо, комісари Тимчасового уряду

після утворення УНР були замінені обраними на з'їздах різних партій і громадських організацій комісарами Центральної Ради. Досить швидко всі повітові комісари приступили до виконання своїх службових повноважень [6, арк. 102]. Однак, і надалі головною проблемою в діяльності місцевих органів виконавчої влади Центральної Ради залишалась відсутність досвідчених адміністраторів, які змогли б реалізувати рішення, прийняті керівниками УНР. Призначення на ключові посади в органах влади здійснювалось на основі належності до партій соціалістичної орієнтації, а професіоналізму відводилась другою-рядна роль.

В той же час компетенція і прерогативи комісарів були дуже обмежені. В їх руках не було ніякої виконавчої сили. Міліція, яка знаходилась у відомстві місцевих самоуправлєнь, майже не виконувала своїх професійних обов'язків.

В Балтському повіті переобраний II селянським з'їздом комісар взагалі втратив контроль над ситуацією в повіті. Селяни розгромили державний спиртовий склад в Балті. Два дні вся округа грабувала склади, а потім через чийось необережність спирт загорівся. В результаті багато людей загинуло, а весь спирт та будівлі, в яких він зберігався, були знищені [7, с. 2].

Певну дезорганізацію в роботу місцевої адміністрації вносила також діяльність органів місцевого самоврядування — земств. У виборах взяло участь значно менше половини осіб виборців, що мали виборче право. Так, у Подільській губернії в голосуванні взяло участь близько 37 % виборців [8, с. 56]. Внаслідок цього соціальний склад земських зборів та управ майже повністю був позбавлений інтелігенції, яка в період революційних настроїв була зарахована до ворожого селянам та робітникам класу, що не дало їй можливості отримати представництва в земствах. В результаті діяльність земських установ носила непрофесійний характер і виходила далеко за межі їх компетенції.

Австро-німецькі союзники розуміли, що забезпечення продовольством Центральних держав залежить в першу чергу від нейтралізації збройного опору з боку селянства. Тому, починаючи вже з перших днів їх перебування на Поділлі, роззброєння населення стало головною проблемою для військового контингенту. Однак, в деяких випадках, вони навіть постачали населенню зброю. В Балтському повіті, там, де були селянські

спілки та організовані вільні козаки, австрійці за дорученням місцевої влади видавали зброю членам комітетів та вільним козакам [9, с. 3]. Таким чином вони сподівались закріпити свій авторитет на селі та пришвидшити процес відновлення порядку в регіоні.

В регіоні, через бездумну і неконтрольовану посівну компанію селян, склалась ситуація, коли хлібами була зайнята майже вся посівна площа, а на інші культури виділялась невелика частина орних земель. Така сільськогосподарська практика вже в період збору врожаю 1918 р. могла призвести до голоду та нестачі цілого ряду сільськогосподарських культур. Зрозуміло, що окрім селян, такою посівною були невдоволені всі, хто в майбутньому очікував на добрі врожаї. В такій ситуації все частіше стало чути голоси, які закликали терміново відновити роботу поміщицьких господарств під патронатом земельних комітетів.

Великі землевласники звернулись за допомогою у вирішенні земельного питання до розквартированих на території України польських національних військових формувань, що були сформовані протягом 1917 р. з дозволу російського Тимчасового уряду.

Повернення попередніх власників до маєтків супроводжувалося фізичними розправами над місцевим населенням та накладенням непомірних реквізицій на ті села, які не могли відшкодувати завдані збитки одразу. Селяни у відповідь чинили збройний опір. Так, на початку березня в свій маєток с. Бузиковата Юзефпольської волості Балтського повіту повернувся поміщик Михайло Ільницький. Він був розстріляний селянами, які не захотіли повертати йому придбаного майна. В сусідній економії поміщик Косовський ледве встиг утекти під захист австро-угорських військ від агресивно налаштованих селян [10, арк. 7]. Після цих випадків місцеві поміщики почали активно використовувати для повернення власних маєтків повітову міліцію та польські легіони.

Ситуація почала змінюватись з встановленням на Україні 29 квітня 1918 р. Гетьманату Павла Скоропадського. Суть перевороту полягала у спробі консервативних політичних кіл зупинити дезорганізацію суспільства і утвердити стабільний лад, що ґрунтувався б на приватній власності та дотриманні правових норм суспільством.

Реформа місцевих адміністрацій розпочалась майже одразу після державного перевороту на початку травня 1918 р. Вже 4 травня 1918 р. були призначені перші губернські старости Української держави [11, арк. 6]. В Балтський повіт старостою було призначено відомого місцевого суспільно-політичного діяча Івана Бордюжевича [12, с. 63].

На Поділлі виконання розпоряджень гетьманської влади проходило в складних умовах. Місцеві представники виконавчих органів самоврядування неприхильно поставились до заміни уенерівської влади. В Балтському повіті представники місцевих управ провели з 7 по 16 травня селянські з'їзди. Реакція селянства на заклики підтримати Центральну Раду була неоднозначною. Більшість делегатів проявили нейтралітет і зайняли очікувальні позиції [13, арк. 2 зв.].

З встановленням влади Гетьмана П. Скоропадського в Україні всі повітові коменданти були звільнені, а на їх місце з 1 по 18 травня 1918 р., згідно наказу по Армії УД, в Балтському повіті були призначені — Янковий, а з 31 травня генерал Мазарський [14, арк. 3, 86]. В цей час не рідкістю були арешти повітових комендантів, які підозрювались в антидержавницькій діяльності. Так, з 18 по 27 травня 1918 р. під арештом перебували Балтський повітовий комендант Янковий та його помічник [15, арк. 112].

Пріоритетом економічної діяльності гетьманського уряду залишалась аграрна сфера. Характерною для селянського господарства дореволюційного Поділля була його кричуща технічна відсталість. Уряд, розуміючи, що село потерпає від нестачі кваліфікованих кадрів, виділяє кошти на відновлення діяльності зруйнованих сільськогосподарських шкіл. Так в с. Березівка Балтського повіту запрацювала практична приватна школа садівництва [16, арк. 8].

Складною і надалі залишалась ситуація у земельній сфері. За вирішення земельного питання поряд із поміщиками виступали і власники середніх та дрібних господарств. З їх ініціативи протягом травня — червня в Подільській губернії відбулись хліборобські з'їзди. В першу чергу, метою з'їздів була організація повітових союзів земельних власників та використання приватного торгово-промислового апарату в справі закупівлі хліба. На підтримку цих резолюцій 25–26 травня

в Балті відбувся з'їзд земельних власників повіту. На збори прибуло близько 400 делегатів, головним чином, дрібні власники [17, с. 2].

Гетьманський уряд та особисто гетьман розуміли, що без підтримки науки, освіти та культури не можна успішно вирішувати основні питання державного будівництва. Своєю діяльністю нова влада продовжила політику Центральної Ради, впроваджуючи в життя принцип цілеспрямованого відродження української освіти, науки і культури. Комісаром з освіти в Балтський повіт було призначено Григорія Пономара (19 травня 1918 р.) [18, арк. 6]. Урядові інституції активно проводили заходи щодо об'єднання професійних шкіл, які діяли при різних інституціях. Так, у вищу школу було перетворено Балтське однокласне єврейське училище [19, с. 1].

Підготовка вчителів, здатних вести навчання українською мовою, стала одним із перших заходів уряду в створенні національної школи. Відповідно до програми, прийнятої Міністерством освіти 9 травня 1918 р., в Подільській губернії в червні-липні 1918 р. відбулись курси для учителів нижчих початкових шкіл у Балті [20, арк. 12–12 зв.].

Незважаючи на це, в Балтському повіті учителі отримували лише 67 карбованців на місяць і то були державні кошти [21, арк. 37]. Звичайно, цей факт негативно впливав на подальшу роботу педагогічних кадрів повіту. Але незважаючи на цей негатив, до кінця 1918 р. в Балтському повіті за державний кошт було відкрито 9 нових україномовних вищих початкових навчальних шкіл [22, с. 2]. Отже, у справі відкриття нових освітніх закладів в Балтському повіті гетьманський режим перевершив всі попередні влади.

Вузьке соціальне підґрунття гетьманського режиму стало, можливо, й головною причиною його поразки. Селянство й робітництво, яке з поміркованою насторогою та певними надіями сприйняло встановлення Гетьманату у квітні 1918 р., вже в липні-серпні ототожнювало новий лад з відновленням поміщицького панування. Під час повстання Директорії в листопаді-грудні 1918 року лише Балтський повіт силами Державної варти і добровільних дружин утримували владу гетьмана. 29 листопада, із захопленням Балти, уенерівці встановили повний контроль над Поділлям [23, арк. 34].

Таким чином, період Гетьманату в Балтському повіті характеризується певною стабільністю. Вдалось налагодити діяльність адміністративного апарату, відновити приватновласницьке сільськогосподарське землеволодіння, створити умови для розвитку дрібного та середнього господарства. Повітова влада підтримала розвиток освіти та культури.

Джерела та література

1. Кравчук О. М. Становлення гетьманської системи управління в Подільській губернії (1918 р.) // Поділля у контексті української історії: Всеукр. наук. конф. : матеріали. — Вінниця, 2001. — С. 172–177.
2. Лозовий В. С. Поділля в період гетьманату (1918 р.) : навч.-метод. посібник. — Кам'янець-Подільський : Медобори, 2003. — 36 с.
3. Григорчук П. С., Яременко О. І. Реалізація реформи органів державного управління та самоврядування в Подільській губернії в 1918 р. // X Подільська істор.-краєзн. конф. : матеріали. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 361–364.
4. Гуменюк С. К. Боротьба трудящих Поділля з австро-німецькими окупантами в 1918 р. // Боротьба за владу Рад на Україні. — К., 1977. — С. 138–156.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 106. — 3 арк.
6. ЦДАВО України. — Ф. 1792. — Оп. 1. — Спр. 2. — 121 арк.
7. З Балги на Поділля // Поділля. — 1918. — 3 травня.
8. Яременко О. І. Земське самоврядування Поділля в період Гетьманату (1918) // XIII Вінницька обл. істор.-краєзн. конф. — Вінниця, 1994. — С. 56.
9. Поділля // Поділля. — 1918. — 26 березня.
10. Державний архів Вінницької області. — Ф. П-138. — Оп. 6. — Спр. 69. — 12 арк.
11. ЦДАВО України. — Ф. 1793. — Оп. 1. — Спр. 95. — 34 арк.
12. Дорошенко Д. Історія України, 1917–1923 рр.: В 2 т. — Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. — К. : Темпора, 2002. — 352 с.
13. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДАК України). — Ф. 419. — Оп. 1. — Спр. 7363. — 3 арк.
14. ЦДАВО України. — Ф. 4542. — Оп. 1. — Спр. 4. — 212 арк.
15. ЦДАВО України. — Ф. 1793. — Оп. 1. — Спр. 76. — 201 арк.
16. ЦДАВО України. — Ф. 1061. — Оп. 1. — Спр. 371. — 31 арк.
17. Съезд земсобственников // Слово Подолии. — 1918. — 30 мая.
18. ЦДАВО України. — Ф. 2201. — Оп. 1. — Спр. 19. — 93 арк.
19. Преобразование низших училищ в высшее // Слово Подолии. — 1918. — 4 июня.

20. Державний архів Хмельницької області. — Ф. Р-260. — Оп. 1. — Спр. 39. — 65 арк.
21. ЦДАВО України. — Ф. 2201. — Оп. 1. — Спр. 28. — 79 арк.
22. Высшие начальные училища в Подольской губ. // Слово Подольи. — 1918. — 16 октября.
23. ЦДАК України. — Ф. 419. — Оп. 1. — Спр. 7355. — 58 арк.

Анотації

***Антонишин А. П.* Балтский уезд в период Гетьманата Павла Скоропадского: (апрель — декабрь 1918 года).**

В статье рассматривается общественно-политическая и социально-экономическая жизнь в Балтском уезде в период Украинской державы (апрель — декабрь 1918г.). Автор анализирует позитивные и негативные стороны деятельности гетманской администрации. Раскрывает причины прихода к власти и падению гетманского режима.

***Antonyshyn A. P.* Balta district in the period of Pavlo Skoropadskiy's Hetmanat: (april — decembar 1918).**

The article deals with socio-political and socio-economic life in Balta district in the time of the Ukrainian State (April — December of 1918.). The author analyzes positive and negative aspects of the hetman's administration. Reasons of coming to power and fall of the regime of hetmanat are disclosed.

С. В. Білоус

ПРОГОЛОШЕННЯ БЕССАРАБСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ РЕСПУБЛІКИ У СКЛАДІ РРФСР 1919 р.: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Ключові слова: Бессарабська РСР, національна політика, радянсько-румунські взаємини, світова революція, УРСР.

Ключевые слова: Бессарабская ССР, национальная политика, советско-румынские взаимоотношения, мировая революция, УССР.

Key words: Bessarabian SSR, national policy, the Soviet-Romanian relations, world revolution, USSR.

Після захоплення у жовтні 1917 р. влади в Росії більшовицькою партією почалися експерименти в усіх сферах суспільного життя. Особливо активно вони проводилися в галузі національно-державного будівництва. Переважна більшість із них керувалися ідеєю світової революції. Цікаво та дра-